

MILYEN A JÓ HITSZÓNOK? ANGELO POLIZIANO LEVELEI TRISTANO CALCÓHOZ

Bevezető és fordítás

FRAZER-IMREGH MONIKA

ABSTRACT

What is a good preacher like? Angelo Poliziano's letters to Tristano Calco

This article analyses two letters of Angelo Poliziano addressed to Tristano Calco, a Milanese humanist (Book IV, Letters 5–6). The paper first presents a brief biography of Calco. The first letter responds to the account of the success of Poliziano's *Miscellanea* among Milanese scribes and writers. One aspect of the editing of the *Letters* stands out from Poliziano's reflection: the famous poet and university professor is trying to prove that his philological studies were recognised throughout Italy. The second letter praises the oratorical performance of the Augustinian monk Mariano da Genazzano in such a way that, in his description, he sets before us the example to be followed, of the most excellent religious speaker, who makes his eloquence authentic with his human greatness. This monk was Savonarola's opponent when the competitive Dominican from Ferrara attacked Lorenzo de' Medici's political leadership in Florence. Lorenzo had a beautiful monastery built in honor of Mariano and for the Augustinian order at the San Gallo gate by the architect Giuliano da Sangallo, who was named after this monastery.

E folyóirat hasábjain már közöltünk egy episztolát Angelo Poliziano (1454–1494) *Leveleiből*, amelyben Lorenzo della Volpaia rendkívüli, bolygóállásokat is jelző óraművét írta le Rómában élő barátjának, Francesco della Casának (IV. könyv, 8. levél).¹ A jelen kötet forrásai között olvasható két levelet Tristano Calcónak, egy milánói humanistának címezte (IV. könyv, 5–6. levél), *Levelei* tizenkét kötetébe azonban nem válogatta bele a kérdéses levelek előzményeit, sem Calco azokra adott válaszait. Mielőtt tehát a levelek tartalmának tárgyalásába fognék, röviden bemutatom ezt a magyar olvasóközönség számára talán kevésbé ismert reneszánsz tudóst.

¹ Frazer-Imregh: Lorenzo della Volpaia...

Tristano Calco (15. sz. eleje – 1515) Giorgio Merula tanítványa volt, 1470-től a milánói titkos kancellária munkatársa.² 1487-től ugyanott írnoki pozícióba léptették elő, amikor is Gian Galeazzo Sforza egy a Calco-család házához közeli telket adományozott számára Milánóban. 1489-ben írta első történeti művét – ugyanabban az évben, amikor Firenzében három nagyon fontos könyv jelent meg egymás után: Giovanni Pico della Mirandola *Heptaplusa* (*A Teremtés hétszeres értelmezése*), Marsilio Ficino *Három könyve az életről* és Angelo Poliziano szigorú igényességében újdonságnak számító filológiai tanulmánykötete. Calco latin nyelvű írásának címe *Nuptiae Mediolanensium ducum* (*A milánói fejedelmek házasságai*). Ezt Ludovico Maria Sforzának ajánlotta, és a „Moro” unokaöccse, Gian Galeazzo Sforza és Isabella d’ Aragona esküvőjét beszéli el. Hasonló műfajú az 1491-ben keletkezett *Nuptiae Mediolanensium et Estensium principum* (*A milánói és Este-fejedelmek házasságai*), amely két esküvő mozzanatait írja le: Ludovico il Moro és Beatrice d’Este valamint az utóbbi öccse, Alfonso d’ Este és Anna Sforza (a „Moro” unoka-húga) házasságkötését.

1491-ben Calco a Paviai Fejedelmi könyvtár³ iratállományát és könyvanyagát rendezte, ahol egyébként 1478-tól könyvtárosként működött, számos könyvet magánszemélyektől szerzett vissza, és mintegy ötszáz régi kötetet restauráltatott. 1494-ben fogalmazta a *Nuptiae Augustae* (*Császári házasságkötés*) című beszámolóját, amely a „Moro” unokahúgának, Gian Galeazzo leányának, Bianca Maria Sforzának és I. Miksa német-római császárnak az esküvői ünnepségsorozatát ecseteli. (Bianca Maria első vőlegénye egyébként Mátyás fia, Corvin János volt, de a képviselők útján kötött házasság Beatrix sikeres ténykedésének köszönhetően meghiúsult.)

1494-ben Tristano Calco tanára, Giorgio Merula halála után kapta a megbízást Ludovico il Morótól, hogy folytassa a Merula által megkezdett történeti művet a Viscontiak és a Sforzák történetéről. Calco azonban szélesebb történeti perspektívába kívánta azt helyezni, így folytatás helyett újakezdte azt, és Milánó alapításától fogva tárgyalta Lombardia történetét 1322-ig *Historia* címmel, huszonkét könyvben. Művében bőven merített a számára első kézből hozzáférhető epigráfiai és okleveles forrásokból, a Viscontiak történetét illetően pedig felhasználta a XII. századi családi aktákat, amivel cáfolta Merula mesés elbeszéléseit, miszerint a Viscontiak a longobárd királyoktól származtak volna. Merulával szemben Calco nem moralizál, hanem szigorúan tartja magát a források tanúságaihoz, és azokat szorosán követve beszéli el az eseményeket. Bár stílusa elegáns, tartózkodik az események értékelésétől és értelmezésétől is, ami más humanistákkal szemben kissé egyhangúvá teszi egyébként szorgalmas beszámolóját. Forrásai a milánói, paviai,

² Tristano Calco életrajzára vonatkozóan lásd Petrucci: Calco...

³ Ezt még a Viscontiak alapították. Családjuk uralmának 1447-ben népi felkelés vetett véget, amelyet I. Francesco Sforza zsoldosvezér vert le, aki Filippo Maria Visconti leányát vette feleségül, s így Milánó hercege lett.

lodi, cremonai, bobbioi és genovai levéltárakból származtak, de ezeken túl mintegy húsz antik beszámoló is felhasználta a Merula által idézettekén kívül. Kutatásaiban a fejedelem teljes támogatását élvezte, így ajánlóleveleket és külön engedélyeket kapott, hogy magánkönyvtárakban és -levéltárakban dolgozhasson.

Művének kiadását nem érthette meg,⁴ azonban sajátkező (autográf) kéziratai fennmaradtak a milánói *Biblioteca Ambrosiana*-ban. Egy gyönyörűen illusztrált pergamenre írt kódex tartalmazza az elsőtől az ötödik könyvig terjedő szakaszt, egy dísztelen másolat rejti a hatodiktól a huszadik könyvig terjedő részt, a fejedelmi és császári esküvőket tartalmazó 21–22. könyv kézirata pedig adomány formájában került vissza később a könyvtárba.

A pavai könyvtár újra rendezése során, melynek 1496-ban a vezetője lett, majd 1498-ban, a fejedelmi levéltár rendbe tételekor alkalmat nyílt elkészíteni a Viscontiak genealógiáját, ez a *De stemmate Vicecomitum*. Ennek során nem mulasztotta el megjegyezni, hogy XII. Lajos „születése jogán” közel áll a Viscontiakhoz, így igazolván a francia megszállás legitimitását a milánói fejedelemségben.⁵ Művét egy XII. Lajoshoz intézett ajánlással vezette be, melynek dátumozása 1499-re megy vissza.⁶

A milánói tisztségviselők történetét mutatja be *De magistratibus Mediolanensibus libri tres* című műve, amely máig kiadatlan, kézirata a Vatikáni Könyvtárban található.⁷ Calco azonban nemcsak történész volt, hanem filológus is. Ezt bizonyítja Polizianoval való levelezése, amelyben tanújelét adja a klasszikus auktorok iránti érdeklődésének. Kettőjüket Jacopo Antiquari, a szintén a milánói fejedelmi udvarban működő humanista tisztségviselő kötötte össze 1489-ben, s ekkor fejezte ki Calco elismerését levélben Poliziano számára frissen megjelent tanulmánykötete, a *Miscellanea* miatt. Egyben kért tőle egy jó kéziratot Tertullianus *Apologeticus contra gentiles*-éből. Poliziano ezt el is küldte neki, így Calco készített egy teljes másolatot a maga számára, amelyet ma a British Museumban őriznek.⁸ A kódex tartalmazza Poliziano 1490. január 12-én írt levelének másolatát. Levelezésük 1490 októberében szakadt félbe, aminek az oka valószínűleg a Poliziano és Giorgio Merula közötti vita lehetett.⁹

A Poliziano által közölt két levél közül az első (IV, 5), amelynek keltezése 1489. január 12., a *Miscellaneának* a milánói írások között aratott sikere beszámoló-

⁴ Csak 1627-ben jelent meg Milánóban *Tristani Calchi Mediolanensis Historiae patriae libri viginti* címmel, Malatesta nyomdájában.

⁵ XII. Lajos (orléans-i herceg, francia király) apai nagyanyja Valentina Visconti volt, Gian Galeazzo Visconti milánói herceg leánya.

⁶ A Viscontiak genealógiája aztán Giuseppe Volpi kötetébe foglalva jelent meg Nápolyban, 1748-ban *Historia de' Visconti* címen, egy milánói levéltáros, Giovanni Sitoni de Scotia írta át az autográf kéziratot. E kiadásból azonban kihagyták a XII. Lajosnak írt ajánlást.

⁷ *Vat. lat.* 3923.

⁸ *Ms. Add.* 21187.

⁹ Giorgio Merula vitairatot fogalmazott Poliziano ellen, lásd Perotto Sali: *L'opuscolo...*, 166.

jára reagál. Reflexiója utolsó mondatából itt is kitűnik a levelek egyik szerkesztési szempontja: a híres költő és egyetemi tanár azt igyekszik bizonyítani, hogy filológiai tanulmányai Itália-szerte elismerést arattak, sőt új barátokra is szert tett általuk. Ebben azt az örömet fejezi ki, hogy könyve terjesztése során több jóakarója lett, mint ahány ellensége termelt a mitikus hősöknek, Iasónnak és Kadmosnak a saját vetéseik után.

Valójában nemcsak barátokra, de riválisokra, sőt ellenségekre is lelt, hiszen Giorgio Merulán kívül Nápolyban és másutt is akadtak bírálói, sőt gúnyolói, például Michele Marullo és Jacopo Sannazzaro, akik csúfolódó epigrammákban igyekeztek Poliziano hírnevét megtépázni.¹⁰ A levél második felében Calco kérésére Poliziano felsorolja Tertullianus (általa olvasott) műveit és röviden összefoglalja más egyházatyák, például Augustinus és Lactantius róla formált véleményét, majd Hieronymus presbiter értekezéséhez irányítja további tudnivalóért. Írásához Calco kérésére csatolta Tertullianus *Apologeticus*ának azt az egyébként terjedelmes részét, amely annak példányából hiányzott.

A másik, 1489. március 22.-i keltezésű levél (IV, 6) Tristano Calcónak arra a helyeslésére reagál, miszerint Polizianónak igaza volt, amikor a *Miscellaneá*ban a híres ágoston-rendi szerzetes, Mariano da Genazzano rendkívüli szónoki képességeit dicsérte. Calco szerint Milánóban a hitszónok meghallgatására mindenütt tömegek tódulnak a gyülekezetekbe. A levél további részében Poliziano azt ecseteli, ő maga mennyire nem hitte, hogy osztani fogja a köznép lelkesedését a kiváló hitszónok irányában, és hogy ezzel szemben milyen óriási hatással volt-van rá nemcsak előadásmódja, de egész lénye, közvetlensége és alázata is. Teszi mindezt a költőóriás úgy, hogy ő maga is a rétorikai alakzatok garmadáját veti be stílusának elevenné varázsolására, ami nem meglepő, hiszen firenzei egyetemi kurzusain 1480/81-ben Quintilianus *Institutio oratoriáját*,¹¹ 1481/82-ben pedig a *Rhetorica ad Herenniumot* adta elő, és egész levelezésére jellemző az a fajta igényesség, amely szerint versengeni igyekszik az ókori szónokok, Cicero és mások teljesítményével. A jó hitszónokot tehát előbb a megfelelően tagolt rétorikai elemek, a feszes szövegritmus, a tiszta, pontos deklamáció, majd pedig a hallgatóra tett erőteljes érzelmi hatások alapján jellemzi. Mint írja, ő maga is sűrű egymásutánban először behálózva érezte magát, majd felszabadult, azután jól szórakozott, elérzékenyült, nevetett, megrendült, elsírta magát, rémület és végül csodálat töltötte el a szónok iránt. Figyelemre méltó tehát, hogy értékelése nem annyira tartalmi, tehát teológiai vagy filozófiai szempontokon alapul, hanem szinte kizárólag rétorikai megfigyelésekre épít, amit azután erkölcsi megfontolásokkal támaszt alá.

¹⁰ Marullo: *Epigrammata* III, 11, 19, 27, 29, 34, 45, 50 in *Marulli Carmina*. Sannazzaróra vonatkozóan ld. *Fera: Il dibattito...*, 349.

¹¹ Ehhez írt latin nyelvű tanévnyitó bevezető előadása: *Oratio super Fabio Quintiliano et Statii „Sylvis”*, in Poliziano: *Praelectiones*, 19–31).

Jellemzése végén megjegyzi Poliziano, hogy azt hitte, csak az újdonság ereje miatt hatott rá ilyen erősen, és a következő alkalommal már biztosan kevésbé fogja megindítani, de nem így történt. Egyéb emberi nagyságai, fáradhatatlansága, közvetlensége, derűje említése után megerősíti, hogy Giovanni Pico della Mirandolaval együtt gyakran azért keresik fel az apró szerzetest, hogy melankóliájukban felvidítsa őket. Lorenzo de' Medici pedig azzal mutatta ki nagybecsülését iránta, mondja, hogy egy vele tett sétát fontosabbnak tart intézni valóinál, nem is beszélve arról, hogy tisztelete jeléül a San Gallo kapun kívül egy gyönyörű kolostort építtetett fel az ágoston-rendiek számára azzal a Giuliano da San Gallóval, aki erről az építményről kapta művésznevét.

Végezetül feltehetjük a kérdést: ki is volt ez a Mariano da Genazzano, a legnagyobb humanisták által is az egekbe magasztalt hitszónok? Az obszervánsok reformját hirdette, a visszatérést szorgalmazta a szabályok szigorú betartásához és a közjó iránti odaadáshoz.¹² Az ambíciótól való megszabadulás eszközeinek az imát, a liturgikus gyakorlatot és a prédikációt tekintette. Rendjének perjele lett. Reformjának véghezvitelében a lombard kongregáció ellenállása és saját halála akadályozta meg. Bár nem hagyta hátra szónoklatait, megérthetjük a nagyságát a Girolamo Savonarolához fűződő kapcsolatából. Amikor Savonarola először jött a firenzei San Marco dominikánus kolostorba 1482-ben, és a város iránt rajongva igyekezett azt megszabadítani a Lorenzo de' Medici idejét jellemző bohókás szabadosságától, a rekedtes, idegen kiejtésű szerzetes 1483-as böjti beszédére nagyon kevesen mentek el az egyébként Medici-pénzből felújított firenzei San Lorenzo székesegyházba. Helyette ugyanis mindenki Mariano da Genazzano elegáns szónoklatára volt kíváncsi a Santo Spirito bazilikában, így a ferrarai barát nem sokkal később távozott a városból. Savonarola jóval később maga is elismerte, hogy képzettsége és szónoki képességei ekkor még messze alatta maradtak vetélytársáénak. Amikor azonban 1490-ben Pico della Mirandola sürgetésére Lorenzo de' Medici támogatásával Savonarola visszatért Firenzébe, majd egy évre rá rendjének perjele lett, már egy merőben más szónok állt a firenzeiek elé. Élesen támadta a város vezetését, személy szerint Lorenzót, aki Mariano da Genazzano segítségét kérte.¹³ Ám a látomásait hirdető ferrarai barát népszerűsége egyre nőtt, Lorenzo de' Medici halála után pedig megállíthatatlanul meghódította a várost. Mivel nem hallgatott a pápai tiltásokra próféciái hirdetésére vonatkozóan, 1498-ban VI. Sándor kiátkozta, és megégették a Piazza della Signorián. Mariano da Genazzano ugyanebben az évben halt meg, de őt szelíden, Nápoly felé utazva érte a halál.

¹² Gutierrez, Testi e note..., 117–204. Perini: Un emulo..., passim.

¹³ 1491. április 27-i beszédében. Mariano da Genazzano május 12-i szónoklatában az ApCsel-ből vett témája ez volt: *Non est vestrum nosse tempora vel momenta*, nagy tömeg előtt. Jelen volt Lorenzo, Pico és Poliziano is. Guicciardini: Storie..., 465.

BIBLIOGRÁFIA

Források

- Guicciardini, Francesco: *Storie fiorentine*, Ricordi. Milano: Rizzoli, 1998.
- Hieronymus presbiter: A kiváló férfiakról, ford. Ladocsi Gáspár = Vanyó László – Ladocsi Gáspár: Apostoli atyák. Budapest: Szent István Társulat, 1980.
- Marulli, Michaelis Carmina. Edidit Alessandro Perosa. Turici: Thesauri mundi, 1954.
- Poliziano, Angelo: *Letters, Vol. I, Books I–IV*. Ed., transl. Shane Butler, The I Tatti Renaissance Library, 21. Cambridge Massachusetts – London: Harvard University Press, 2006.
- Poliziano, Angelo: *Praelectiones, 2*. A cura di Giorgia Zollino (Edizione Nazionale delle Opere di Angelo Poliziano. Testi IX. 2). Firenze: Olschki, 2016.
- Szent Cyprianus művei. Ford., bev., jegyz. Vanyó László (Ókeresztény Írók, 15). Budapest: Szent István Társulat, 1999.
- Tertullianus művei. Szerk. Vanyó László, ford. Vanyó László et alii (Ókeresztény Írók, 12). Budapest: Szent István Társulat, 1986.

Szakirodalom

- Fera, Vincenzo: Il dibattito umanistico sui *Miscellanea* = Agnolo Poliziano poeta scrittore filologo, Atti del Convegno Internazionale di Studi, Montepulciano 3–6 novembre 199. A cura di Vincenzo Fera e Mario Martelli. Firenze: Le Lettere, 1998.
- Frazer-Imregh Monika: Lorenzo della Volpaia asztrológiai órájának leírása Angelo Poliziano levelében (IV, 8.). Forrásközlés bevezetővel = Vallástudományi Szemle, 2022/2, kiadás alatt.
- Gutierrez, David: Testi e note su Mariano da Genazzano (d. 1498) = *Analecta Augustiniana*, vol. 32, 1969, 117–204.
- Perini, Davide Aurelio: Un emulo di Fra Girolamo Savonarola: Fra Mariano da Genazzano. Roma: L'Agostiniana, 1917.
- Perotto Sali, Lorenzo: L'opuscolo inedito di Giorgio Merula contro i *Miscellanea* di Angelo Poliziano = *Interpres*, 1, 1978, 146–183.
- Franca Petrucci: Calco, Tristano = *Dizionario Biografico degli Italiani* 16, Roma: Istituto dell'Enciclopedia Italiana, 1973. [treccani.it/enciclopedia/tristano-calco_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/tristano-calco_(Dizionario-Biografico))